

הרב נריה צבי

חיוב מסירות הנפש על קידוש ה'

תוכן:

- א. דעת רבי ישמעאל
- ב. החילוק בחיוב מסירות הנפש בין ג' עבירות לבין שאר עבירות
- ג. הסברא המחייבת למסירות נפש בשפיכות דמים וההיקש לגילוי עריות
- ד. מחלוקת הראשונים לגבי היתר 'קרקע עולם'
- ה. סיבת החיוב בפרהסיא ובשעת השמד
- ו. הסבר מחלוקת אב"י ורבא
- ז. דעת 'בעל המאור'
- ח. שיטת הרמב"ם

בגמ' סנהדרין (עד ע"א):

א"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוודק נימנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד כל עבירות שבתורה אם אומרין לאדם עבור ואל תהרג יעבור ואל יהרג חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים.

ועבודת כוכבים לא והתניא א"ר ישמעאל מנין שאם אמרו לו לאדם עבוד עבודת כוכבים ואל תהרג מנין שיעבוד ואל יהרג ת"ל וחי בהם ולא שימות בהם. יכול אפילו בפרהסיא תלמוד לומר ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי.

אינהו דאמור כר"א דתניא ר"א אומר ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך ואם נאמר בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכך נאמר בכל נפשך ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר בכל מאדך.

גילוי עריות ושפיכות דמים כדרכי... רוצח גופיה מנא לן סברא הוא דאתא לקמיה דרבה ואמר ליה אמר לי מרי דוראי זיל קטליה לפלניא ואי לא קטלינא לך אמר ליה לקטלוך ולא תקטול מי יימר דדמא דידך סומק טפי דלמא דמא דהווא גברא סומק טפי.

יוצא, כי לדעת ר' ישמעאל חייב אדם למסור נפשו על כל מצוות התורה בפרהסיא, אבל בצנעא אינו חייב למסור נפשו. לדעת חכמים, על ג' עבירות חייב למסור נפשו בין בפרהסיא ובין בצנעא. מקור החיוב, בעבודת כוכבים נלמד מהפסוק "ואהבת את ה' בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך". בשפיכות דמים נלמד חיוב מסירות הנפש מסברא, ובגילוי עריות נלמד חיוב מסירות הנפש בהיקש משפיכות דמים.

א. דעת ר' ישמעאל

יש להבין כיצד יסביר ר' ישמעאל את הפסוק "ואהבת את ה' אלקיך... בכל נפשך", המחייב את האדם במסירות הנפש מצד עצם העבירה, ואינו תולה זאת דווקא בפרהסיא.

הרש"ש, הקשה מגמ' זו על הגר"א ב'**שנות אליהו**', שפירש שכוונת הש"ס בכל מקום להוכיח מסיפא דברייתא, דעת ר' עקיבא, ולא מהרישא, דעת ר' אליעזר. ולשון הגמ' כאן "אינהו כר' אליעזר". אלא על כורחך, ייתכן והגר"א יגיה, כי חכמים הם בדעת ר' עקיבא ולא בדעת ר' אליעזר. והוסיף, כי לדעת ר' אליעזר, כוונת הפסוק ללמד, על אהבת ה' גם בעת שייסורים באים עליו. כהסבר ר' אליעזר בכוונת הפסוק, כך יסביר ר' ישמעאל בהבנת הפסוק¹.

עוד יש להבין, האם ר' ישמעאל חולק על הסברא המחייבת את האדם במסירות נפש על שפיכות דמים, ועל כן סובר שניתן להציל נפשו בנפש חברו, או ייתכן ור' ישמעאל מודה לחכמים עקב הסברא.

תוס' בעבודה זרה², סבר כי לדעת ר' ישמעאל אין חילוק בין עבודה זרה לשאר עבירות ועל כולם ייהרג בפרהסיא ולא בצנעא. יוצא, כי ר' ישמעאל חולק על הסברא.

ה'**מנחת חינוך**³, דייק מדברי התוס' בסנהדרין⁴, כי גם לר' ישמעאל על שפיכות דמים וגילוי עריות ייהרג ואל יעבור.

ניתן להסביר כי נחלקו בהבנת הלימוד מהפסוק "וחי בהם". הצד הסובר שר' ישמעאל חולק גם בשפיכות דמים, יסביר שר' ישמעאל סובר שהגילוי בפסוק "וחי בהם", גילה שהמצוות כלל לא נאמרו במציאות של פיקוח נפש. והצד הסובר שר' ישמעאל יודה בשפיכות דמים, יסביר שהגילוי בפסוק "וחי בהם", גילה שנפשם של ישראל חביבה משמירת המצוות, ועל כן במציאות שתקוים נפש ותאבד נפש, לא תידחה המצווה⁵.

-
1. לפי הסבר זה, יובנו דברי ר' אליעזר, כיצד יתכן ויש אדם שממונו חביב עליו מגופו. וב'תוספת יום הכיפורים' (פב ע"א ד"ה ע"ז מנלן) ביאר, כי ר' ישמעאל יסביר שבכל לבבך מציין דרגת אהבת ה', ולא חיוב על האדם למסור נפשו. כעין הכתוב במלכים על יאשיהו "אשר שב לה' בכל לבבו".
  2. (כז ע"ב) ד"ה יכול ויעויין בתוס' הרא"ש בד"ה ור' ישמעאל, וכך דעת תוס' בכתובות (יט ע"א) ד"ה דאמר.
  3. מצוה רצה. וכן דייק ב'תוספת יוה"כ' (פב ע"א ד"ה תוס' ד"ה מה רוצח).
  4. (עד ע"ב) ד"ה בן נח. לשון תוס': "...כי היכי דלא נילף שאר מצות מרוצח ונערה המאורסה דאפילו בצנעא ייהרג ואל יעבור לכו"ע". אלא שבתוס' הרא"ש השמיט מילה זו, ויעויין בדבריו על ד"ה והא אסתר.
  5. ההבדל בין ההסברים ענינו בהבנת הסיבה מדוע לא נאמרו המצוות במציאות של פיקוח נפש. לפי הצד הראשון, המצוות לא נאמרו, ודבר זה הוא כעין גזירת הכתוב. לפי הצד השני, קיימת סיבה, והיא משום חביבות הנפש הישראלית, על כן לא בכל מציאות של פיקוח נפשות, יבוטלו המצוות.

ב. החילוק בחיוב מסירות הנפש בין ג' עבירות לבין שאר עבירות

בגמ' לקמן (ע"ב), דנו בחיוב בן נח במסירות נפש. ובתוס'⁶, הקשה מה הס"ד שבן נח יהא פטור ממסירות נפש, הרי ישראל היה מחויב במסירות נפש אפילו בצנעא אלמלא לימוד הפסוק "וחי בהם", ופסוק זה נאמר בישראל, ועל כן פשיטא שבן נח יהא מחויב במסירות נפש. ותירץ, כי הצורך בלימוד הפסוק "וחי בהם", הוא כדי שלא ילמדו שאר עבירות מג' עבירות, וגם בהם יהא מחויב במסירות נפש. יוצא, כי הן בישראל והן בבן נח, גם ללא לימוד הפסוק "וחי בהם", אינו מחויב למסור נפשו, וזאת עקב סברא.

ובביאור הסברא, כשם שמצינו הגבלות על הוצאות ממוניות בשביל קיום מצוות עשה, כך סברא שתהא הגבלה, שאין אדם מחויב להפסיד נפשו על שמירת מצוות לא תעשה, אע"פ שאדם מחויב להפסיד כל ממונו על שמירת מצוות לא תעשה. אולם בג' עבירות, התחדש, שסברא זו, לא קיימת בג' עבירות.

רש"י⁷, ביאר כי הא דבשאר עבירות אינו מחויב למסור נפשו, נלמד מהפסוק "וחי בהם". דהיינו כי אלמלא הפסוק "וחי בהם", לא הייתה מותרת הצלת נפשו בשאר עבירות. יוצא, כי רש"י נחלק על תוס', ואינו מודה לסברא שאל לו לאדם להפסיד נפשו בעבור שמירת מצוות לא תעשה. בסברת הדבר, שנפש הישראל מחבבת חיי עולם הבא מחיי עולם הזה, לכן הפסד מחיי עולם הזה, אין דבר זה נחשב להפסד, ועל כן הוצרכה תורה להתיר העבירה בפסוק מיוחד לכך. אולם בג' עבירות, התחדש, שלא נחשבו בהיתר של "וחי בהם"⁸.

ג. הסברא המחייבת למסירות נפש בשפיכות דמים וההיקש לגילוי עריות

כתב רש"י בפסחים⁹:

... אין זה דומה לשאר עבירות דמ"מ יש כאן אבוד נפש והתורה לא התירה לדחות את המצוה אלא מפני חיבת נפשו של ישראל וכאן עבירה נעשית ונפש אבודה

6. (עד ע"ב) ד"ה בן נח.

7. (עד ע"א) ד"ה יעבור ואל יהרג: "וחי בהם ולא שימות בהם".

8. הר"מ (פ"ה מהלכ' יסדה"ת ה"ד), דן לגבי העובר על ג' עבירות. וכתב הר"מ, כי אע"פ שחייב למסור נפשו, אם עבר ולא מסר אינו נהרג על כך, כיון והוא אנוס. יוצא, שאע"פ שהמצואות היא של אונס, אין זה כשאר אונס של תורה שהותר לו לעבור, שהרי כאן נאסר עליו לעבור. ובסברת החילוק, מציאות האונס בכוחה להתיר: א) העונש על הדבר, ב) חיוב השמירה לא לעבור על האיסור, שהרי בשמירת מצוות לא תעשה האדם מחויב להוציא כל ממונו. על כן, בג' עבירות התחדש דבר נוסף, שאין בכוח מציאות האונס להתיר את חיוב השמירה על האיסור, אלא הותר רק העונש, שאינו נענש על מעשה העבירה. (ועיין עוד בחידושי ר' שמואל פסחים סי' יב וב'זכרון שמואל' סי' סה).

9. (כה ע"ב) ד"ה מאי חזית.

מי יאמר שנפשך חביבה לפני המקום יותר משל זה דילמא של זה חביבה טפי עליו
ונמצא עבירה נעשית ונפש אבודה.

ובסנהדרין¹⁰ כתב:

... וכאן שיש אבוד נפש חבירו לא ניתן דבר המלך לדחות, שצוה על הרציחה.

תורף דבריו, נפשו של ישראל חביבה, ולכן היא עדיפה משמירת המצוות. בהסבר לכך, אפשר שהדבר משום מעלת הנפש הישראלית, או¹¹ משום שבכוחו לקיים מצוות נוספות, לכן עדיף שיעבור על איסור כדי שיחיה ויקיים מצוות אחרות. על כן, משום מעלת הנפש הישראלית, בשאר עבירות, עדיף ביטול הלאו במחיר קיום הנפש. אולם, בשפיכות דמים, גם אם תקיים נפשו, מ"מ עבירה נעשית ונפש חבירו אבודה. ומשום כך **לא ידחה** לאו של 'לא תרצח' בעבור קיום נפשו.

לגבי טענת "מאי חזית", יש להסביר שהיא אינה חלק מהסברא¹², אלא נצרכת כנגד טענה אחרת. ניתן היה לטעון, שקיום הנפש עדיף יותר מקיום הנפש השנייה, ולכן אין לביטול הנפש משמעות. על כן טוענת סברת "מאי חזית", שלא ניתן להעריך את שוויון הנפש, וייתכן שקיומה עדיף מקיום הנפש האחרת.

תוס' בסנהדרין¹³ כתב:

ורוצח גופיה כי מחייב למסור עצמו ה"מ קודם שיהרג בידים אבל היכא דלא עביד מעשה כגון שמשלכין אותו על התינוק ומתמערך מסתברא שאין חייב למסור עצמו דמצי אמר אדרבה מאי חזית דדמא דחבראי סומקי טפי דילמא דמא דידי סומק טפי כיון דלא עביד מעשה.

תורף דבריו, הא דמחוייב למסור נפשו על שפיכות דמים, הוי כאשר צריך לעשות מעשה בידיים, אבל כאשר הוא אינו עושה מעשה בידיים, אע"פ שהוא מציל עצמו בנפש חבירו, מותר הדבר.

כתב הר"ן¹⁴ בסיבת חיוב מסירות הנפש:

לפי שאלו העבירות הם חמורות מכולן, אמרו חכמים יהרג ואל יעבור. ע"א טעמא מבואר שלא יכפור בהקב"ה. ושפיכות דמים ג"כ שלא יציל נפשו בדמו של חבירו.

ובסוף דבריו:

... ובאלו הג' מצות דאמרינן יהרג ואל יעבור מפני חומר שבהן...

10. (עד ע"א) ד"ה מאי חזית.

11. הובא ביד רמ"ה.

12. ולפי זה ניתן ליישב קושיית התוספת יוה"כ' (פב ע"א ד"ה כתבו ועוד), מדוע לרש"י כאשר אינו עושה מעשה בידיים היא מחוייב למסור נפשו, ולא ניצבה סברת "מאי חזית".

13. (עד ע"ב) ד"ה והא אסתר, בדברי ריב"ס.

14. (עד ע"א) ד"ה חוץ מע"א וג"ע ושפכ"ד.

לפי הר"ן, החיוב למסור נפשו על שפיכות דמים, הוא משום חומרת המעשה, שאין זה מעשה ראוי להציל עצמו בנפש חברו. וכך אפשר להסביר בסברת תוס', בחילוק בין כאשר עושה מעשה בידיים, לבין כאשר משליכים אותו ואינו עושה מעשה בידיים¹⁵.

יוצא שנחלקו רש"י ותוס', מהו הגורם המחייב מסירות נפש על שפיכות דמים. לרש"י, לאו ד'לא תרצח' קיים ולכן אסור לו להרוג חברו, ובהכרח שימסור נפשו על כך. לפי תוס', משום שאין ראוי להציל עצמו בנפש חברו, דהיינו חומרת המעשה כאשר עושה בידיים. נפק"מ בין רש"י לתוס' תהיה באופן הריגה כאשר אינו הורג בידיים, אם כללה התורה בלאו ד'לא תרצח' שיהא גם באופן של 'שב ואל תעשה'. לדעת רש"י, היה חייב למסור נפשו, שהרי הלאו קיים. לדעת תוס', כיון ואינו עושה מעשה בידיים, אע"פ שיש איסור בכך, מותר לו להציל עצמו בנפש חברו שהרי הוא אינו הורג בידיים¹⁶.

כהבדל בגורם המחייב מסירות נפש בשפיכות דמים, כך יחלקו בהבנת ההיקש משפיכות דמים לגילוי עריות.

לדעת רש"י, בשאר עבירות הרי בטל הלאו, משא"כ בעבודה זרה, שהפסוק גילה שאין הלאו בטל בעבור הצלת נפשו, ובשפיכות דמים הסברא גילתה, שהלאו לא בטל בעבור הצלת נפשו. על כן ההיקש משפיכות דמים לגילוי עריות, הוא בחומרת הלאו. כשם שבשפיכות דמים הלאו קיים ואינו נידחה, ועל כן הוא חמור, כך הלאו בגילוי עריות לא ידחה בשל חומרתו.

לדעת תוס', בשאר עבירות הלאו קיים אלא שאין דרישה מהאדם להפסיד נפשו בעבור שמירת מצוות לא תעשה. משא"כ בעבודה זרה, הפסוק גילה כי למרות סברא זו עליו למסור נפשו. בשפיכות דמים הסברא גילתה, אומנם אין דרישה מהאדם להפסיד נפשו, אבל כיצד יעשה מעשה בידי, על כן להציל עצמו בנפש חברו אין זו הצלה אפשרית, ובהכרח שהתוצאה היא שהוא ימסור נפשו. מכיוון ובשפיכות דמים לא תיתכן דחיית נפש רק בעושה מעשה בידיים, לכן ההיקש לגילוי עריות הוא רק למקרה של מעשה בידיים. לפי תוס' אין כוונת ההיקש ללמד על חומרתו של הלאו הכללי, אלא ללמד על פרט בגילוי עריות שסברת הפסד נפשו לא מהני¹⁷. (ה'כלל' הוא חומרת הלאו, ה'פרט' הוא מעשה בידיים. לפי תוס' אין ההיקש בא ללמד על חומרת הלאו).

15. ודאי שלא ניתן להבין את הר"ן כרש"י. כיון ולפי רש"י אין זה משום המעשה, אלא משום האיסור שבדבר. ואע"פ שתוס' סתם ולא ביאר מהו הפגם במעשה בידיים, ניתן לראות את דברי הר"ן כסיבה מדוע הבעיה היא במישור המעשה ולא במישור האיסור. אע"פ שהר"ן לא הזכיר את חילוק תוס' בין מעשה בידיים לבין שאינו עושה מעשה בידיים.

16. להסבר הדברים, אם ניתן היה להרוג חברו ובכך להציל עצמו, ולאחר מכן להחיותו שוב (וכאשר הרגו עובר בלאו, אע"פ שיחיהו). לדעת רש"י הדבר נאסר, ולדעת תוס' ניתן לומר שמותר כיון ואין כאן חומרת מעשה, שמפסיק את חיי חברו בעבור חייו, כיון והוא מחיהו.

17. ה'כלל' הוא חומרת הלאו, ה'פרט' הוא המעשה בידיים. ולפי תוס' אין ההיקש בא ללמד על חומרת הלאו.

ניתן לתלות בסברות אלו את מחלוקת הראשונים לגבי דין 'יעבור ואל יהרג' אם נהרג ולא עבר.

התוס' בעבודה זרה¹⁸, הביא מעשה שהובא בירושלמי, לגבי ר' אבא בר זימרא. ושם מיירי שכפאו הגוי או לאכול נבילה או להרג. והעדיף להרג, אע"פ שהיה בצנעא. יוצא, שבשאר עבירות אע"פ שהדין הוא 'יעבור ואל יהרג', אם רוצה שרי לו להרג¹⁹.

אולם הר"מ²⁰ הגדירו – "הרי זה מתחייב בנפשו".

בהסבר מחלוקתם, אפשר להסביר כי הר"מ סבר כרש"י, הגורם לדחיית הלאו בשאר עבירות הוא חביבות נפשם של ישראל. על כן הוא מתחייב בנפשו, שהוא החליף דבר יקר – נפש ישראל, בדבר פחות ממנו – מצוה בודדת²¹. לדעת תוס', הגורם להתיר לו לעבור על שאר עבירות, היא הסברא, שלא נדרשת מהאדם שמירה על מצוות לא תעשה אפילו במחיר איבוד נפשו. וממילא אם רוצה מעצמו להרג הרשות בידו, שהתורה לא דרשה זאת ממנו, אבל הוא יכול לעשות מעצמו יותר ממה שדרשה תורה ממנו.

ד. מחלוקת הראשונים לגבי היתר 'קרקע עולם'

עוד הובא בגמ' שם:

והא אסתר פרהסיא הוי אמר אביי אסתר קרקע עולם היתה, רבא אמר הנאת עצמן שאני.

והוקשה לראשונים, כי היה לגמ' להקשות שהחיוב על אסתר למסור נפשה הוא משום גילוי עריות, ולא משום הפרהסיא שבדבר.

ר"ת²² תירץ, כי אין חייבים מיתה על ביאת גוי, משום "דרחמנא אפקריה לזרעיה", והרי זו ביאת בהמה. אלא שהיקשה ריב"ם על דבריו, שהרי בביאת גוי נאסרת לבעלה, משא"כ בביאת בהמה, ולכן כלפי בעלה אין ביאת גוי תחשב לביאת בהמה. ולגבי "דרחמנא אפקריה לזרעיה", ביאר ריב"ם כי הכוונה לעניין ייחוס. יוצא, שנחלקו ר"ת וריב"ם בגוי הבא על בת ישראל, אם הביאה תחשב כביאת בהמה גבי לאוסרה על בעלה.

ביישוב דברי ר"ת, יש להבין במה ביאת גוי היא ביאת בהמה. עוד יש לבין לדעת ר"ת, מדוע לא תתחייב האישה מיתה, כשם שבביאת בהמה האישה תתחייב במיתה. ובהסבר הדברים,

18. (כז ע"ב) ד"ה יכול.

19. יש להעיר כי לא קשה על הר"מ מהמעשה שהובא בירושלמי, שיש גרסאות שונות בסופו של מעשה זה. בעה"מ [יח ע"א] הביא מעשה בהקשר אחר. ובסופו הביא דברי ר' מונא "אילו שמע ר' אבא למיליהון דרבנן דאמרי יעבור ואל יהרג הוי קא אזיל ליה".

20. בהלכה ד.

21. ודאי שלדעת רש"י הרי הלאו בטל בשאר עבירות, ויוצא שהוא נהרג ללא סיבה.

22. ד"ה והא אסתר פרהסיא הוי.

חיוב המיתה בביאת בהמה, הוא משום התיעוב שבדבר. בביאת גוי, הרי הוא אדם ולכן אין בביאה זו דבר תיעוב, ועל כן לא יהא בכך חיוב מיתה. ומה שהגדירה התורה את ביאת הגוי כביאת בהמה זה לגבי איכות הביאה.

ב'נימוקי יוסף'²³, העמיד כי הסוגיין מיירי אליבא דמ"ד, שאסתר לא הייתה אשת מרדכי²⁴.

לפי תירוצים אלו, היתר של 'קרקע עולם' אינו יכול להוות היתר בגילוי עריות.

בניגוד לשיטות ראשונים אלו מצינו את שיטת **ריב"ם**, הסובר שהיתר 'קרקע עולם' מהווה היתר בגילוי עריות, כיון וההיקש משפיכות דמים לימד שחיוב מסירות הנפש הוא רק על מעשה בידיים. לכן ב'קרקע עולם' שהאישה אינה עושה מעשה, אינה מחויבת למסור נפשה, אע"פ שהיא תיאסר לבעלה.

רש"י²⁵ כתב: "אינה עושה מעשה הוא עושה בה מעשה". רש"י ביאר כי ההיתר בקרקע עולם הוא כהסבר ריב"ם, שיש חיסרון מצד פעולת האישה, שהיא אינה עושה מעשה. אולם לרש"י אין היתר 'קרקע עולם' יכול להוות היתר בגילוי עריות, שהרי רש"י נחלק על ריב"ם בהבנת אופן ההיקש משפיכות דמים. לרש"י, ההיקש לימד על חומרת האיסור, וגורם חיוב מסירת הנפש הוא האיסור שבדבר, ואם האישה נאסרת לבעלה הרי היא מחויבת למסור נפשה. על כן, לפי רש"י היתר 'קרקע עולם' מועיל לגורם חיוב פרהסיא, ולא כאשר יש איסור. ולגבי קושיית הראשונים, יסביר רש"י כר"ת או כנמק"²⁶.

הר"מ לא הביא היתר 'קרקע עולם'. ביאר **הגר"ח**²⁷, כי הר"מ נחלק על תוס', ולשיטתו היתר 'קרקע עולם' לא יועיל בגילוי עריות. וקשה, שתוס' הכריח היתר זה משפיכות דמים. ותירץ הגר"ח, כי ניתן להבין את הסיבה שבגינה אין היתר להצלת נפשו בדחיית נפש חברו, בשני אופנים. א) כיון **ועושה מעשה**, ב) משום ששניהם שקולים, על כן **לא נידחה לאו ד'לא תירצח'**, ואין משמעות בין אם עושה מעשה בידיים ובין אם לא עושה מעשה בידיים. ובהכרח שההיקש לגילוי עריות יהא שונה. לפי ההבנה הראשונה, אע"פ שהיא עוברת באיסור, שהרי נאסרת לבעלה, מ"מ כיון ואינה עושה מעשה, לכן אינה חייבת למסור נפשה. לפי ההבנה השנייה, היקש לימד שהאיסור של גילוי עריות אינו נידחה ובכל גווני מחויבת למסור נפשה. ותוס' למד כהבנה הראשונה, והר"מ למד כהבנה השנייה²⁸. ולפי המבואר

23. [ז"ע"ב] ד"ה קרקע עולם היא.

24. מגילה (וג ע"א) "אל תקרי לבת אלא לבית". כ"כ יעויין בתירוץ קמא שהובא בר"ן (ד"ה והא אסתר).

25. ד"ה קרקע עולם היא.

26. הכס"מ דקדק זאת רש"י. בקושיית הגמ' "והא אסתר פרהסיא הוי", ביאר רש"י ונבעלה לגוי ולא מסרה נפשה, ולא ביאר את שאלת הגמ' משום שאסתר היא אשת איש.

27. בחידושו על הר"מ.

28. בסוף דבריו הוסיף הגר"ח להקשות על הבנת תוס' מדברי הגמ' ב"מ (סב ע"א). ושם נחלקו בן פטורה ורבי עקיבא בשניים המהלכים במדבר, וביד אחד מהן קיתון מים המספיק להחיות את בעליו. בן פטורה סבר, ישתו שניהם ואל יראה אחד מהן במיתת חברו. ואילו ר' עקיבא סבר, חייך

לעיל, ניתן להוסיף כי הר"מ הוא בשיטת רש"י, בהבנת הסיבה שמחיבתו למסור נפשו בשפיכות דמים²⁹.

עוד תירץ הר"ן³⁰ על קושיית הראשונים, מדוע אסתר לא חויבה למסור נפשה משום הגילוי עריות שבדבר. ותירץ, כיון שמיתת האישה תלויה באנס, הרי לא יהרגוה ויעשו בה רצונם, ומה תועיל במסירת נפשה.

בסברת הדבר, כיון ואין המיתה תלויה בה אלא בהם, וגם אם תחפוץ למות לא יהרגוה, נימצא שאין חידוש המעשה נעשה מכוחה, ולאשה אין השפעה על ביטול המעשה או על ביצועו. אבל במקום שמיתתה אינה תלויה בהם, אלא באפשרות האישה להרוג עצמה, באופן זה לא קיים היתר 'קרקע עולם', ומחויבת היא בהריגת עצמה.

ולפי זה ניתן לתרץ קושיית ה'קובץ הערות'³¹ שהיקשה, כיצד אסתר הלכה לבית המלך הרי ההליכה נעשתה מרצונה. ולפי יסוד זה ניתן לתרץ, כיון ויש באפשרותם לטלה בעל כורחה, על כן לא נחשב שמעשה ההליכה מחודש מכוחה.

ה. סיבת החיוב בפרהסיא ובשעת השמד

העלתה הגמ' למסקנה, שבפרהסיא אפילו על מצווה קלה 'יהרג ולא יעבור', וחיוב זה נלמד מהפסוק "ונקדשתי בתוך בני ישראל". ואע"פ שהעובר אנוס, חילול השם הקיים הוא מצידם של הרואים. העובדה שנעשית עבירה בפומבי, יוצרת הרגשה שדבר השם מתבזה³².

אולם, הגורם המחייב את האדם למסור נפשו בשעת השמד, לא הוזכר בגמ'.

כתב היד רמ"ה³³:

מפני קדושת השם ותו משום דאתי למסר. ויש אומרים שלא ירגילו העכו"ם להמריך הלבבות בכך.

קודמים לחיי חברך. ומכאן מוכח שברציחה בכל גווני 'יהרג ולא יעבור' ועל כן הוצרך ר' עקיבא להוכיח מפסוק, שאדם אינו מחויב להחיות חברו על פני חייו. וקשה על תוס', שיוצא שאין הדבר תלוי במעשה.

ביישוב ההשגה, אפשר להסביר כי ר' עקיבא בא לאפוקי מדעת בן פטורא. ובן פטורא לא אמר זאת משום הצלת עצמו בנפש חברו, שהרי שניהם ימותו. ולכן גם דברי ר' עקיבא אינם משום הצלת עצמו בנפש חברו.

29. לגבי קושיית הראשונים, מדוע לא חויבה אסתר למסור הנפש משום גילוי עריות, ביאר הכס"מ שהר"מ יתיר כנמק"י.

30. בתירוצו השני. וב'נמוקי יוסף' הרחיב היתר זה לשאר עניינים.

31. ס' מח אות ו.

32. סברה דומה שחילול השם הוא מצד הרואים, ואין משמעות למציאות שהדבר נעשה באונס, מצינו בר"ן (עה ע"א ד"ה ואם איתא) שהצריך עשרה בני נח הכופרים בעבודה זרה, שכאשר עובד עבודה זרה לפניהם, נראה בעיניהם שדבר ה' בזוי.

33. ד"ה כי אתא רב דימי א"ר יוחנן.

וכהסברו הראשון כתב הר"ן³⁴:

... ואם שמע להן אפילו בחדרי חדרים הדבר מתפרסם מפני שמצאו שהועילה גזרתם ולפיכך יהרג ואל יעבור. וזהו קדוש השם ואהבת המקום הכוללת לכל בני ישראל.

משמע, שסיבת החיוב היא קידוש השם שבדבר, וחיוב זה נלמד מהפסוק "ונקדשתי".
רש"י³⁵ ביאר כי אומרים שהובא ביד רמ"ה: "שלא ירגילו העובדי כוכבים להמריד הלבבות". ניתן להסביר שהחיוב למסור הנפש בשעת השמד היא מדרבנן. או, משום שעמיד להיות חילול השם, מחויב הישראל למנוע את אפשרות להגיע לכך. ומקור החיוב אינו מדרבנן, אלא גם אופן מניעה זה, ניכלל בחיוב הנלמד מהפסוק "ונקדשתי".

1. הסבר מחלוקת אביי ורבא

נחלקו הראשונים ביחס בין אביי לרבא.

הר"ן³⁶ בתחילת דבריו כתב, כי רבא לא נחלק על אביי, ומודה רבא שהיתר 'קרקע עולם' בכוחו להוות היתר לגילוי עריות. ובא רבא להוסיף, ש'הנאת עצמן' יכול להוות היתר לפרהסיא³⁷.

בהמשך דבריו הביא הר"ן את דברי ריב"ם. והוסיף על דברי ריב"ם, כי רבא נחלק על אביי. היתר 'קרקע עולם', אינו יכול להוות היתר לגילוי עריות בפרהסיא, ועל כן מחויבת למסור נפשה. ואסתר לא מסרה נפשה, משום היתר של 'הנאת עצמן'.

להסברים אלו, יובנו דברי הגמ' באופן שונה. לפי הסבר קמא, המקשן לא העלה בס"ד שסברת היתר 'קרקע עולם', יועיל להוות היתר לגילוי עריות, וחידש אביי את סברת היתר 'קרקע עולם'. לפי זה, ניתן להסביר שרבא מודה לאביי, ובא להוסיף על דבריו. לפי הסבר בתרא, המקשן בגמ' העלה בס"ד את סברת היתר 'קרקע עולם', ואעפ"כ היקשה, כיון וסבר שהיתר זה לא יועיל בפרהסיא. לפי זה יוצא, שרבא חולק על אביי. שהרי אביי חידש שאעפ"כ מהני, ורבא בא לתרץ כס"ד של המקשן.

כתב **הרמ"א**³⁸: "...או שרוצים להשליכו על התינוק להורגו... אין צריך ליהרג". **ובש"ך** כתב: "אלא א"כ הוי בפרהסיא כ"כ רבינו ירוחם". והקשה הש"ך, הרי היתר 'קרקע עולם' מועיל לפרהסיא. ותירץ, כי רבא חולק על אביי, וסובר ש'קרקע עולם' לא מהני לפרהסיא. אלא שהיקשה על כך, כי משמע מהראשונים שרבא מודה לאביי, שהרי הראשונים הביאו להלכה

34. ד"ה אבל בשעת הגזירה.

35. ד"ה ואפילו מצווה.

36. ד"ה והא אסתר פרהסיא הויא.

37. אין בדבריו שהיתר 'הנאת עצמן' יועיל לגילוי עריות, אלא ביכולתו להוות היתר לפרהסיא שבדבר. (לשון הר"ן: "היכא דלא הויא עריות ממש דאורייתא ואע"ג דהויא פרהסיא").

38. יו"ד קנז סע' א, ש"ך סק"ט. ויעויין עוד בחידושי רע"א. ב'תוספת יוה"כ' (פב ע"א ד"ה כתבו ועוד)

את דברי אביי ודברי רבא. ולפי המתבאר לעיל, נחלקו הראשונים בכך, ורבנו ירוחם סבר כהבנה השנייה בר"ן³⁹.

ז. דעת 'בעל המאור'

חידש בעה"מ להלכה שהיתר 'הנאת עצמן', יועיל גם בג' עבירות. אלא, שבעבודה זרה לא תיתכן מציאות של 'הנאת עצמן', ובשפיכות דמים הסברא מבטלת את היתר 'הנאת עצמן'. ולכן רק בגילוי עריות יועיל היתר של 'הנאת עצמן'.

בעה"מ למד את דבריו מהיתר הגמ' לנתנית 'קוואקי ודימוניקי' לגויים, אע"פ שהם נצרכו לכך בשביל להשתמש בבית עבודה זרה. ואלמלא היתר 'הנאת עצמן', היה הדבר נאסר, משום שהוא חוק עבודת כוכבים.

הרמב"ן דחה הוכחה זאת, שהרי האיסור המוטל על ישראל בנתנית 'קוואקי ודימוניקי', אינו איסור של עבודה זרה, אלא איסור של לאו ד'לפני עיור'⁴⁰.

ב'קובץ הערות'⁴¹ ביאר כי נחלקו בגדר לאו ד'לפני עיור'. בעה"מ סבר כי לאו ד'לפני עיור', הוא לאו שבכללות. דהיינו הוא סעיף בכל לאו, שהתורה לא אסרה רק את עצם הדבר, אלא התורה אסרה להכשיל אחר באיסור. והרמב"ן סבר לאו ד'לפני עיור', הוא לאו עצמי, שאסרה תורה להכשיל אחר באיסור.

הסביר בעה"מ כי הסיבה מדוע בשפיכות דמים לא יועיל היתר של 'הנאת עצמן', היא משום סברת "מאי חזית". אע"פ שאין ברצון הגוי להעביר על דת, מ"מ דחיית נפש חברו, היא הגורם המעכב.

יש להבין, הרי המלמד לחיוב מסירת הנפש בגילוי עריות, הוא ההיקש משפיכות דמים, וכשם שבשפיכות דמים לא מועיל ההיתר של 'הנאת עצמן', כך לא יועיל בגילוי עריות⁴². אלא שניראה להסביר, כי ההיקש לימד את חומרת הלאו, שפיכות דמים הוי לאו חמור, וכך בגילוי עריות הלאו חמור. ואין בהיקש ללמד על דין, דהיינו החיוב להרג.

כדעת בעה"מ כן דעת ה'מאירי'. בביאור סברתם, רבנן סברי שג' עבירות הם חמורות, משום שיש בהם חילול ה', ובזה הם מודים לר' ישמעאל. אלא שר' ישמעאל סבר שגורם חילול ה' הוא הפרהסיא, ורבנן סברי שהגורם לחילול ה', הוא חומרת העבירות. לכן כאשר המעשה הוא ל'הנאת עצמן', הרי אין ברצונם להעיז כנגד דבר ה', ולכן אין כאן חילול ה', ואינו מחויב למסור נפשו.

היקשה על דברי הרמ"א, שכתב על דברי השו"ע "ודוקא כשא"ל לעשות מעשה", והרי השו"ע סבר כר"מ שלא סבירא להו כתוס'.

39. ויעויין עוד 'במנחת אברהם' (ח"א סי' ב, ב).

40. יד רמ"ה (ד"ה קטול אספסתא).

41. סי' מח אות ט.

42. יעויין 'במנחת חינוך' (מצווה רצו) שהיקשה כך, וב'מנחת אברהם' (אות ו) תירץ באופן אחר.

ח. שיטת הרמב"ם

לשונו בהלכות:

כל בית ישראל מצווין על קידוש השם הגדול הזה שנ' ונקדשתי בתוך בני ישראל. ומוזהרין שלא לחללו שנ' ולא תחללו את שם קדשי. כיצד. בשעה שיעמוד גוי ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה או יהרגו יעבור ולא יהרג. שנ' במצוות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ולא שימות בהם. ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו.

לדעת הר"מ⁴³, 'חילול השם' היא בשלשה מצבים: א) אם אנסוהו לעבור על אחת המצוות בשעת השמד או בפרהסיא, או אחת מג' עברות, ועבר ולא נהרג. ב) אדם העושה עבירה ללא תועלת, ג) בעל מעלה העושה מעשה מותר, אולם בעיני ההמון אין ראוי לבעל מעלה לעשות מעשה זה. 'חילול השם' המדובר בסוגיא, הוא האופן הראשון⁴⁴. וחילול השם הוא תוצאה כיון ואינו עושה כציווי התורה המוטל עליו, שהיה עליו להרג. וכאשר לא נהרג, הרי הוא מראה שעדיפים לו חיי עולם הזה מחיי עולם הבא, הנקבעים על פי ציווי התורה.

עוד כתב:

וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי חלל את השם ברבים, ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצות לא תעשה שהיא חילול השם.

אע"פ שהזכיר הר"מ תוצאת 'חילול השם', אין לראות בדבריו את דברי בעה"מ. שהרי לפי בעה"מ חילול השם הוא **הגורם** לחיוב מסירת הנפש, ולפי הר"מ זוהי **תוצאה** כאשר לא מסר נפשו.

עוד יש להבין, האם כאשר עובר בצנעא עובר בעשה ובלא תעשה, או שדבריו מכוונים לגבי העובר בפרהסיא. הלח"מ הסביר, כי בצנעא עובר רק בלא תעשה, חילול השם, ובפרהסיא עובר עשה, קידוש השם, ובלא תעשה. בסברת הדבר, ניתן להבין שמצות עשה של "ונקדשתי", חיובה הוא באופן של "בתוך בני ישראל". אבל מצות לא תעשה של "ולא תחללו", לא מחויבת לאופן של "בתוך בני ישראל" בלבד, אלא כלפי האדם עצמו.

43. על פי: סהמ"צ לא תעשה סג, עשה ט, 'איגרת קידוש השם' (השמד).

44. סוף הלכה ד, היא המשך לפתיחת הפרק. "וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם". הרי שתוצאת חילול השם היא כיון ואינו עושה מה שחייבתו תורה.